

„Kapaszkodj meg ebbe a földbe erősen, magyarom, / ha nem lehettél száfa, legyél hát cserje, vagy legyél csak gyom...” Az a sárospataki diák, aki Veres Péternek a küldetéses versoraival szavalta ötven éve Tiszaladányban a falunapokon, parasztek és népi írók karéjában, nagy tetszést aratott. Az esemény sokak számára azóta is emlékeztető. Ennek több oka van, személyes oka azonban egy: a diáknak ez volt a „belépője” a baloldali művelődési-társadalmi mozgalomba. Abba az akkor hömpölygő, később többször megtorpanó, majd újból nekilendülő áramlatba, amelynek mostanáig részese, elkötelezettje. És már régóta egyik meghatározó személyisége. Közben lett esztéta, tudós szociológus, kultúrpolitikus – s egy ideje országgyűlési képviselő a szocialisták padsoraiban.

Ötvenéves mozgalmi jubileumot kitüntetéses jókedvvel szoktak ünnepelni. S nem ilyen eszdben, ahogy tesszük mi ketten: az egykori pataki diák – Vitányi Iván – és az újságíró. A beszélgetés teljes szövegét a Kritika szeptemberi száma közli.

– Hogyan jutottál el 1942 tavaszán a Tiszaladányi rendezvényre?

– A sárospataki diákkörrel kezdődött. Az utolsó évben én voltam az önképzőkör elnöke, előttem két évvel a tisztséget Fekete Gyula töltötte be, aki megszervezte, hogy bekapcsolódjunk a falujáró mozgalomba. Az önképzőkörnek nem az a feladata – mondta –, hogy a diákok jobbrosszabb művecskéit olvassanak fel egymásnak. Menjünk a parasztek közé, énekeljünk népdalokat meg Bartók, Kodály, Bárdos Lajos kórusokat, játsszunk szindarabokat, szavaljunk Ady Endrét, Veres Pétert. Igen jó hangulatban jártunk sok faluban. De jártak hozzánk is, Sárospatakra – a népi írók. Ha eljött Veres Péter, mielőtt beszédet mondott volna, én a versét szavaltam. Amikor Tiszaladányban is a nevezetes *Ha nem lehettél száfa* címűt elmondtam, a jelenlévő parasztek nem is úgy vették, mint verset, hanem mint egy politikai kiáltványt. Ünnepeltek, valóságban a tenyerükön hordották. Életre szóló barátságok kötődtek ott. Találkoztam több népi íróval, köztük Püski Sándorral, aki az írók nesztorának számított. Később Püskiéket adták a kezembe József Attila *A város peremén* című versét, amelyet a Veres Péterrel együtt elszavaltam a Parasztszövetség és Püskiéék népi irodalmi vitáján, olyanok társaságában, mint Nagy Ferenc, Veres Péter, Sinka István, Illyés Gyula, Németh László. A Sportesernőben tartották, kétezer ember előtt, a mozgalom egyik nevezetes seregszemléjeként. Ez jelentette a tüzkereztséget a politikai és a művelődési mozgalomban.

– Verseket, írásokkal való találkozást említettél, jóllehet hamarosan elsősorban a néptánc, a népzene felé fordultál. Ezek a dolgok akkor nem szakadtak el egymástól.

– Együtt és egyszerre csináltuk, az irodalom politikai-társadalmi tettek számított, és a társadalmi tett formája az irodalom volt. Persze, a népi írók táboraiban is többféle ember tartozott. Én kezdettől azokhoz húztam, akik a népi elkötelezettséget a baloldallal és a testvériséget, a szocializmus gondolatával kapcsolták össze. De ez nem jelentett kizárólagosságot, elzárkózást más irányban. A *Muharay Elemér* féle népi együttesben, amelybe ily módon eljutottam, erős baloldali mag működött.

– Ez már a háború időszakára. A baloldali mozgalom akkor szükségképpen torkolt az ellenállásba. Te is részt vettél ebben, le is buktál, megjárta a Gestapó börtönét, végül Sopronkőhidára kerültél, ahonnan szerencsés véletlen folytán szabadultál. Hogyan fogadta mindezt a család? Hiszen „úri gyerek” voltál, szegről-végről Horthy Miklóssal is rokon.

– Furcsa dolog ez. A szüleim – nem mondhatom, hogy liberálisok voltak, mert ilyet ők nem hallottak –, de nagyon toleránsan viselkedtek irányomban. A fasisztákat nem szerették, ezért megértették, amit ellenük tettem, csak féltettek. Egyetlen egyszer sem mondtak olyat, hogy „megtiltom” vagy „nem engedem”. Hálás vagyok nekik ezért.

– Negyvenötötől újabb mozgalmas időszak vette kezdetét számodra is.

– Teljesen belevetettem magam az ifjúsági mozgalomba, amelyben furcsa jelenség voltam. Egyik oldalon nyakig benne a népi mozgalomban, néptáncban, népdalban – a Muharay Együttesnek voltam a titkára –, a másik oldalon *Lukács György* tanítványa voltam, *Heller Agiék*kal németül tanulmányoztam Kantot – tehát a legurbanusabb urbanusként is szerepeltem. Ez a kettősség – amit nem éreztem annak, de amihez már korábban hozzájárult, hogy „úri gyereként” a parasztproblémához vonzódtam – felkeltette bennem azt a máig tartó igényt, hogy túl kell lépni a közvetlen ellentéteken és azt kell keresni, ami összekapcsol bennünket. Tehát egyfajta szintézisre kell törekedni.

– Az úgynevezett Rákosi korszak végét jelentette ennek a mozgalmas időszaknak, ennek jele talán, hogy hivatalt is vállaltál.

– Ahogy a politika megkeményedett, úgy döntöttem, a szakma felé kell fordulni, s nem mozgalmi úton kell az elképzelt művelődési célok megvalósítani. A vállalt hivatal volt a Táncszövetség, majd a Népművelési Minisztérium. Bár döntésemet nem

láttam azonnal világosan, de lépésről lépésre elfordultam a politikától és csak a zenei élet szervezésével foglalkoztam. Ez a politikától való távolságtartás – 1956 néhány hónapját kivéve – egészen 1988-ig tartott.

Kettős kötöttségben

Vitányi Iván népiekről, urbanusokról és az elmúlt ötven évről

Veres Péter beszél. Tőle jobbra Vitányi Iván és Illyés Gyula

– 1956-os szereplésed miatt a hivatalból eltávolítottak, s vargabetűt kellett leírnod, hogy aztán a hatvanas évek eleje újra a szellemi progresszív részeseként a Valóság című folyóirat szerkesztőségében találj. A meginduló reformfolyamatban számodra talán 1972 a legfontosabb dátum, amikor a Népművelési Intézet élére kerültél.

– A hatvanas évek szakadatlan munkában teltek. Egyebek között megszereztem a kandidátusi fokozatot pszichológiából...

– ...később a szociológia nagydoktora is lettél...

– Igen. A Valóság szerkesztőségében, úgy érzem, ott folytattuk, ahol 1956 után folytatni kellett. Sohasem mondtuk azt, hogy '56 ellenforradalom volt, akkor sem, amikor olyan egykori kollégák, akik most bőségesen dicsérik a forradalmat, még hittek az ellenkezőjében. Mi tehát nem

esküdünk fel a pártállam ortodox vallására. Úgy éreztük azonban, hogy azt, ami a hatvanas évek közepén, végén történik Magyarországon – a reform megindulását – támogatnunk kell. Azóta is vita tárgya, mi volt a helyes erkölcs. Legutóbb polemizáltunk erről Tamás Gáspár Miklóssal és Eörsi Istvánnal a Mózgó Világban. Én azóta is kitartok amellett, hogy nemcsak egyféle erkölcs lehetséges. Mert egyféle erkölcs volt az, hogy minden lehetséges eszközzel szembe kell fordulni a pártállami elnyomórendszerrel. Ennek kapcsán szokta emlegetni Eörsi, hogy amikor a Valósághoz kineveztek Wirth Adámot főszerkesztőnek, mi nem álltunk fel. Két napot, két éjjelt vitakoztunk ezen akkor, s végül az az álláspont győzött – én is ezt képviseltem –, hogy nem állunk föl, nem hagyjuk ott. Úgy gondoltam, erkölcs az is, ha az ember nem teszi kétségessé az éppen ott állomásozó hadsereget, mert úgyis ott van, de védi azt, amit védeni lehet és védeni kell. És visszatérve az elmúlt harminc évre, úgy látom,

dalmi-kulturális mozgalmak, amelyek politikai szempontból is jelentősek voltak. Akkor indult a táncmozgalom, Csoóri Sándor írta, hogy ha az MDF hetvenes évekbeli gyökereit keresi, ebben a mozgalomban találja meg. Bizony védeni kellett a táncmozgalmat a különböző hivatalok packázásaitól, s én védtem foglalkozásommal.

A másik politikai színezetű mozgalom volt a színjátszóké, amelynek egyszerre volt bizonyos újbalos és avantgárd művészeti töltése. Az SZDSZ mai vezetői közül többen részt vettek ebben, Fodor Tamással együtt.

Mindezt persze nem úgy gondoltam végig, hogy támogatom őket, mert egyszer ezekből az ellenzéki mozgalmakból kormánypart lehet, hanem úgy véltem, amit ők akarnak – bizonyos politikai elképzeléseket, értékeket kifejezni a kultúrában –, ahhoz joguk van, és a társadalomnak csak hasznos lehet ez. Ugyanilyen törekvések jelentkeztek a fiatal kutatók körében is.

– Később, több szervezet az intézetben működött egy ideig, itt volt egyebek mel-

vallanak. Én a Horthy-rendszert is láttam már, és nemcsak kívülről, hanem belülről is rálátásom volt az uralkodó osztályra, és már gyerekkoromban azt a következtetést vontam le, hogy ezt nem; továbbá a Kádár-rendszerhez is hozzátartoztam, ha nem is a közepében, de valahol a peremén, a küszöbön ott voltam és ráláttam a hatalmi körökre, a nép életére, és azt a következtetést vontam le magamnak, hogy ezt sem – ennél fogva arra jutottam, hogy ha egy új uralmi rendszer ezt a kettőt akarja folytatni, megváltozott eszközökkel, s nem azt képviseli, hogy túl kell jutni a borzalmas bezártságban, a hitbizonytalanságban, vagy ahogy Hankiss Elemér mondja: a többségi párturalom, akkor nekem szükségképpen ellenzékben kell lennem.

Ennek ellenére, a kormány helyében én úgy gondoltam volna, más dolog a politika, és más dolog a kultúra, s olyan embert, mint aki én vagyok, s aki egy tőről fakad velük is, talán inkább meg kell becsülni és meg kell vele találni az együttműködés útját. De észrevettem, hogy a kormány ezt az utat nem fogja megtalálni, mert fontosabbnak véli saját hatalma betonerebbé építését, és fel fogja váltani azokat, akik nem pariroznak, azokkal, akik pariroznak. Ezt beláttam, s magam ajánlottam fel – akkor már elmúltam hatvanöt éves –, hogy nem folytatom az intézet vezetését, de egy kisebb kutatócsoportban szívesen dolgoznék tovább. Azt gondoltam, ezt szépen le lehet bonyolítani, elbúcsúznunk egymástól a miniszterrel, aki a néptáncban mindenféleképpen elvtársam, és sokminden összekötött bennünket a népművészet szeretetében. A kormánynak azonban nem ez volt a szándéka, legalábbis nem ez érvényesült. Azt hiszem, ez tendenciájában ugyanaz, mint amit a médiaelnökökkel kapcsolatban láttunk. Ők kinevezésükkor kijelentették, hogy eltávoloznak a médiatörvény után. Mégsem lehet, mert mindenképpen a megaláztatás folyamatát akarják hozzátenni. Tehát ahhoz, hogy a habarcs jól kössön, a Kőműves Kelemenéket bele kell építeni...

– Megváltottad, hogy tizenöt dolgozódnak meghosszabbítottad a szerződésed, továbbá önhatalmúan fölemelted a saját fizetésed.

– Az első vád hamar összeomlott, hiszen szerződésösszeállításra jogom volt. A másodikkal kapcsolatban az a helyzet, hogy tavaly a parlament fölemelte a népművelés területén dolgozók fizetését, s a helyettesem, aki ezt intézte nálunk, úgy hitte, ez rám is automatikusan vonatkozik. Én ebben nem találtam semmi különösöt, annál is inkább, mert annyi lett a fizetésem, mint a nálam húsz évvel fiatalabb kollégáimé, például múzeumigazgatóké. Örültem, hogy lám, elérkeztem az ötvenéves jubileumhoz, s a minisztérium szép fizetéssel akar megjutalmazni.

– Azért ilyen vádakra csak kellett egy „jóakaró”...

– Volt is. Az illető az intézetben dolgozott korábban, s mint pártvezetőségi tag följelentett az I. kerületi pártbizottságon „túlzott liberalizmusom”, meg az ellenzék támogatása miatt. Onnan tudom ezt, hogy a pártbizottságon megmondták. Nagy nehezen meg tudtam védeni magam, és a följelentőnek kellett elmennie. A Pártfőiskolán dolgozott mindvégig, majd az új minisztériumba került, s elérkezettnek látta az időt a „törlesztésre”.

Hogy ez végül mégsem sikerült neki, azt hozzáírom a történetekhez. Talán mégis a ráció kerekedett felül, „bűneim” nem álltak arányban azzal, amit ötven éven keresztül tettem. Megvalósult az a javaslat, amit a miniszternek eredetileg tettem: egy kisebb létszámú kutatócsoporttal az MTA Szociológiai Intézetébe kerültem, ahol lehetőségeink tűrhetőek, s csakúgy, mint eddig, a kultúra általános társadalmi kérdéseivel kívánunk foglalkozni.

– Milyennek látod a kultúra, a kulturális mozgalmak helyzetét a rendszerváltás után?

– Szerintem nem volt igazán rendszerváltás. Hatalmi változás történt, ami csupán az egyik eleme a rendszerváltásnak. Magában a társadalmi és gazdasági szerkezetben – amibe a gazdasági szerkezet is beleértendő – nem történt átalakulás. Mégis, a demokrácia formális intézményrendszer megvalósult, ha maga a demokrácia nem is tudott kiteljesedni. A politikai változás időszaka nem kedvez a kultúrának. A politika nagyon sok erőt elszívott, s elszívta a civil társadalomtól és a kultúrától. A társadalom művelődésében azonban bizonyos folyamatosság is megfigyelhető, tapasztalati elemi érdeklődést bizonyos területeken. Az elkövetkező években újra előtérbe fog kerülni a széles értelemben vett társadalmi művelődés, ami mozgalmakkal jár együtt. Nem lehet megjósolni, hogy ez mikor következni fog, de bizonyosan várható.

– Hadd kívánjak neked ebben is további mozgalmas évtizedeket.

Varsányi Gyula